

In 1987, a new collection of prose works by Oles Honchar “The distant fireplaces” was published. In it – a story, essay.

For the researchers, this collection is interesting not only because on its pages, often with elements of autobiographical, the life of the younger generation, to which the writer belonged, appears, but also by the fact that she testified at once to the characteristic features of his language creation, sparkled his individual style. It captures how motivated, his artistic language is organic, how much they are perceived as a call of consciousness, the soul of the writer, an attempt to say this, and not otherwise.

A characteristic feature of Oles Honchar’s language creation is the periphrasis (descriptive turns, the manifestation of a secondary nomination of a person, objects or phenomena).

Closure and ending are only elements of the syntactic organization of prose Oles Honchar. And although each writer primarily uses the grammatical features of the language in which he writes, the true master finds within the limits of the generally accepted potential language, reveals individual and authorial peculiarity. This is evidenced by landscapes, lyric indents, portrait characteristics, even the favorite types of sentences in the works of Oles Honchar.

УДК 81'373.47:316.774

Тетяна Коць

ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В «ПИСЬМЕННИЦЬКИХ РОЗДУМАХ» ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

У статті висвітлено бачення Олесем Гончаром шляхів розвитку української літературної мови, звернено увагу на визначальні особливості мовотворчості І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Франка, В. Стефаника, О. Довженка, Ю. Яновського, В. Симоненка та ін. Розглянуто найважливіші критерії становлення літературної мови в зв'язку з історією української культури. Орієнтиром письменника і в художній творчості, і в житті було пошанування народних і літературних традицій, глибоке відчуття слова, пошук естетичних зразків мовного вираження, гармонійне поєднання змісту і форми, створення культурно-ціннісних, глибоко інтелектуальних і водночас зрозумілих і сприйнятних для суспільства класичних зразків українського письменства.

Ключові слова: історія літературної мови, мовна норма, художній стиль, стильова норма, народнорозмовна мова, естетика художнього слова, мовна особистість, національно-мовна свідомість.

The article focuses on Oles Honchar's vision of ways of developing the Ukrainian literary language, attention was paid to the peculiarities of the language creations of I. Kotliarevskiy, T. Shevchenko, I. Franko, V. Stefanyk, O. Dovzhenko, Yu. Yanovskyi, V. Symonenko and others. The most important criteria for the formation of the literary language in connection with the history of Ukrainian literature are considered. The landmark of the writer both in the artistic work and in his life was the respect for folk and literary traditions, a deep sense of the word, the search for aesthetic samples of language expression, the harmonious combination of content and form, the creation of cultural-value, national-spatial, deeply intellectual, and at the same time understandable and perceptible to Society of Classical Samples of Ukrainian Writing.

Key words: the history of literary language, linguistic norm, artistic style, stylistic norm, folk-spoken language, aesthetics of artistic word, linguistic personality, national-linguistic consciousness.

Історія літературної мови – це насамперед історія мовних особистостей, які формують літературну традицію – міцне підґрунтя для становлення літературного зразка, а в 40 – 80-ті роки ХХ століття були запорукою розвитку мови і збереження національно-мовної свідомості.

Джерелами вивчення історії літературної мови, мовної свідомості конкретних особистостей, які репрезентують також національну, суспільну свідомості відповідної історичної доби і подають власну рефлексію у слові, епістолярій, художні твори, наукові праці. У художній літературі впродовж століть виробляється критерій високого ступеня естетизації мовної норми. С. Я. Єрмоленко зазначає: «Слововживання відомих письменників, майстрів слова, становить основу формування літературної мови з її кодифікованою літературною нормою. Тому найповніші національні лексикони як джерела кодифікації літературної норми орієнтуються на мовну практику письменників» [Єрмоленко 2013: 25].

О. Гончар пропагував естетику слова і в художній творчості, і в науково-популярних, публіцистичних статтях, виступах, називав таку естетику «культурою душі, вродженою делікатністю, життєвою охайністю». У статті, написаній на замовлення редколегії журналу «Київ», митець-дослідник подає власне розуміння засад літературної творчості і наголошує, що письменники покликані навертати суспільство до того світу, «де правда, де люди цінують прекрасне, відкидають потворне, де визнання добувається не криком і гвалтом, а сумлінною, естетично вибагливою працею» [Гончар 1993: 203].

Етнокультурна специфіка творчої спадщини Олесь Гончара розкривається не лише в реалізації потенційних можливостей мови, художньому, оригінально-естетичному, психологічному обробленні національної, духовної інформації народу, його історії і ментальності, а й у науковому осмисленні шляхів розвитку української літературної мови, представленого в «Письменницьких роздумах» (К., 1980). Л. М. Новиченко називає Олесь Гончара «артистом слова», наголошує на його вмінні з-поміж «нескінченних смислових відтінків слова обрати найтонші, найдоцільніші».

Орієнтиром митця і в художній творчості, і в житті було пошанування народних і літературних традицій, пошук естетичних зразків мовного вираження, гармонійне поєднання змісту і форми, створення культурно-ціннісних, глибоко інтелектуальних і водночас зрозумілих і сприйнятних для суспільства класичних зразків українського письменства.

Для мовної особистості О. Гончара слово – це своєрідний орієнтир, за допомогою якого на різних рівнях усвідомлення актуалізується частина його попереднього (вербального і невербального) досвіду. Цей ракурс варіюється, змінюючи оцінку виразність висвітлювання множинних об'єктів, якостей, ознак, зв'язків, відносин, переживань, фактично – найрізноманітніших багатоступеневих, пов'язаних зі словом знань.

Індивідуальне осмислення історії літературної мови письменник демонструє в численних доповідях, літературно-критичних статтях, публіцистичних дописах, які відбивають

його особистий когнітивний і комунікативний досвід, усвідомлене розуміння здобутків і завдань історії літературної творчості. Стиль такого доробку – це своєрідний синтез наукового (логічного) аналізу, художнього (образного) сприйняття і публіцистичного (інформативного) викладу.

Митець дає оцінку українському літературному процесу через тлумачення внеску мовних особистостей – від І. Котляревського до постмодерністів.

Івана Котляревського дослідник називає *письменником-гуманістом, веселим автором, патріотом, людиною високої вірності обов'язку*. Хоч до того вже й існувала літературна традиція (творчість І. Вишенського, Г. Сковороди та ін.), йому, наголошує О. Гончар, довелось починати з «красного рядка, з нової сторінки». Поема «Енеїда» («пам'ятник і початок мови народу») була явищем «вже нової літератури» – це «весняна повінь народної мови, що вивільнялася від церковної книжності, від канонів латинських поетик, це новий силаботонічний вірш, який підкреслив можливості української мови, її милозвучність [Гончар 1980: 23]. Звернення до живої народної мови в тих суспільно-політичних умовах «було актом громадянської мужності, явищем винятково прогресивним». Творчість І. Котляревського Гончар-критик осмислював як митець-художник і називав *наіскреною сонцем, розпашилою од земних пристрастей, голосом життя, живою стихією, у якій було ще більше від самого життя*. Саме І. Котляревський «уперше взаконив живу, смаковиту, народну мову, повнокровний народний образ» [Гончар 1980: 22–23].

Важливим для неперервності літературного процесу був зв'язок мовотворчості І. Котляревського з народною творчістю, з українським фольклором. Письменник «володів даром мовби оновлювати й підсилувати уже створене до нього. Щедро черпаючи із скарбниці духовних цінностей свого народу, він доречно використовує [у п'єсі «Наталка Полтавка»] і влучність народного прислів'я, і сатиричну пісню Сковороди з його «Саду божественних пісень», і народні романси, пісенну лірику, створену безіменними авторами...» [Гончар 1980: 25]. Творчість зачинателя нової української літератури є ключем до розуміння його мовної

особистості, «його натури, совісної і поетичної, з розумом тонким та возвишеним, як тоді казали» [Гончар 1980: 25].

Олесь Гончар писав, що хоч в І. Котляревського «сучасна наша літературна мова вже відчутно проступала в своїх основних рисах і властивостях», ще багато в цьому напрямку довелось зробити Тарасові Шевченку, Іванові Франку, Лесі Українці, Іванові Коцюбинському, Павлові Тичині, Максимові Рильському, Остапу Вишні та ін. [Гончар 1980: 27].

Аналізуючи внесок кожного митця в історію літературної мови, О. Гончар постійно наголошував на давньому, глибокому корінні української мови, зокрема поезія Т. Шевченка також «з'явилась не на голому місці, вона мала своїх попередниць: українські думи, народні пісні були її старшими сестрами. На час з'яви «Кобзаря» з української сцени вже лунала Наталка Полтавка», уже виблискувала, переливалась народним гумором «Енеїда» І. Котляревського, із уст в уста передавалися вірші і притчі нашого мандрівного філософа Григорія Сковороди» [Гончар 1980: 36]. Феноменом творів саме Т. Шевченка було утвердження «народного світогляду, народної моралі, народної естетики», народного життя з усіма його соціальними, політичними, проблемами і культурними здобутками. Незмінним для мовотворчості поета була «алмазно чиста її правдивість, нелукава щирість його слова, мовби вимовляли це слово самі народні вуста» [Гончар 1980: 34]. Мову Т. Шевченка означували епітети *жива, невмируща, динамічна, віща, незборкана, пророча, образна, поетична, невідцвітна*, а його мовотворчість влучно характеризували емоційні вислови *вершина духовного розвитку народу; самосвідомість української нації; слава, гідність і честь України; народність і гуманізм нашої літератури*. Т. Шевченко, наголошував дослідник, «не потребує канонізації. Твори його, як і кожне явище мистецтва, не можна розглядати позачасово, позаісторично, але «Кобзар» не став і ніколи не стане книгою архаїчною. Це книга, без якої й сьогодні духовне життя людини було б неповним. Книга ця з тих, що їх адресовано кожному поколінню живущих» [Гончар 1980: 51–52].

Цінував О. Гончар патріотизм митців художнього слова, шану і повагу до мови, культури, традицій народу.

Івана Франка, зокрема, писав він, вирізняє саме те, що «відступництво від свого народу було йому огидне» і «він не забував, чийм він хлібом вигодуваний, якою мовою випосний» [Гончар 1980: 55]. Його постать, як і постать Т. Шевченка загальнонаціональна. О. Гончар зазначав, що «Т. Шевченко і І. Франко – це справді ті два могутніх крила, які винесли українське слово, українську культуру на простори світові» [Гончар 1980: 54]. Заслуга І. Франка була також у введенні в українську літературу надбань світової культури, інтелектуалізації мовомислення українців.

Важливою сторінкою становлення літературної мови була творчість Лесі Українки, яка «нетлінним своїм словом мурує нетлінні вежі рідної культури», «звеличує людську особистість», «відкриває нові тематичні обшири», «наповнює літературу новою глибиною, філософською оригінальністю, поетичною свіжістю»; «для її поезики характерна ясність форм, природність інтонацій, афористичність вислову» [Гончар 1980: 59, 60, 62]. «Слово Лесі Українки, – наголошував О. Гончар, – ніколи не позує, йому протипоказана штучність, в її художній мові не залишається місця для риторики, – щирістю почуття, глибиною думки захоплюють читача її твори» [Гончар 1980: 62]. Поєднання оригінальності і природного відчуття мови, на думку дослідника, може забезпечити життя літературного твору, роблять його загальнонаціональним надбанням. Леся Українка «розуміла свою відповідальність, тому постійно дбала за стильове, лексичне й синонімічне збагачення рідної мови, і це теж дає їй заслуги в нашій культурі, в нашому красному письменстві» [Гончар 1980: 62].

«Першим симфоністом української прози» в історії літературної мови був Панас Мирний – *пильний досвідчений психолог, знавець людської душі, народний письменник* [Гончар 1980: 70, 71, 73]. «З появою романів і повістей Панаса Мирного, – писав О. Гончар, – в українську художню прозу ринула повільно народне життя з усім розмаїттям людських характерів, із істинністю народного мислення, з незвичайно багатим емоційним світом простих людей» [Гончар 1980: 71]. Вершиною літературної творчості Панаса Мирного став роман «Повія». Саме в ньому максимально розкрилися «глибоке

розуміння людської душі, психологічна і соціальна зіркість, гармонійне поєднання художнього аналізу й синтезу» [Гончар 1980: 71]. Його місія полягала в «піднесенні мови української художньої прози до тих вершин, які в поезії були досягнуті завдяки Тарасові Шевченку» [Гончар 1980: 71].

Естетика прозового слова Панаса Мирного була досягнута завдяки «мобілізації усього багатства барв, зображувальних засобів, усієї влучності прислів'їв, фразеологізмів, народної образності. Вищу красу мистецтва письменник вбачав у вірності митця життєвій правді, не визнавав ніяких словесних забавок і хитрувань, художню досконалість стилю він шукає в гранованій простоті, в ясності слова, в його природній пластиці і граничній ширості. Панас Мирний надто дорожив рідною мовою, щоб дозволяти собі гратися з нею» [Гончар 1980: 72]. Митець збагатив українську літературу і змістом, і художньою формою: «симфоніст, майстер епічного багатоголосся, він уперше заговорив про ритміку прози, її музичність, інтонаційну відповідність авторської мови змістові, конкретному настроєві» [Гончар 1980: 72–73]. О. Гончар цитував Михайла Коцюбинського – «блискучого стиліста, що піддавав слово філігранній обробці», який цінував саме простоту майстерності Панаса Мирного, і називав його «силою і окрасою літератури нашої».

Новий принцип творення художнього образу в українській літературі започатковує В. Стефаник. Його феномен полягає у влучності, «економності, ощадності штриха», «стилістиці найвищої досконалості», «неповторно інтованій фразі, її місткості і щільності». Слово В. Стефаника О. Гончар називав «литвом, що, якби його зважити, мало б вагу далеко більшу за інші звичайні слова» [Гончар 1980: 75]. Дослідник захоплювався тим, як В. Стефаник обходиться без зайвої риторики й багатослів'я, не прагне ефектності, адже його «слово не має в цьому потреби: його змістову ваговитість відчуваєш, його поетичність і природність така ж органічна і природна, як у народній пісні, його небагатомовний трагізм живе, немов темний жар у самих надрах тієї надгустої зоряної речовини, що її відкрили десь у галактиках астрономи, в

літературі щось подібне за густотою можна виявити якраз у Стефаниковій прозі» [Гончар 1980: 75].

Майстром оповідної прози називав О. Гончар С. Васильченка, який «міг так проникливо заглянути у світ дитячої психології, з такою чуйністю, делікатністю, ніжністю доторкнутися до найзаповітнішого в ній, інколи з сумом, а інколи мудрою усмішкою, з лагідним гумором передати радощі й печалі юної душі, бурхливі пристрасті маленької людини, в примхах, витівках і пустощах якої виражається глибоко пережита відповідь на образи й прикроші» [Гончар 1980: 82–83]. Цінував дослідник моральні якості, чітку громадянську позицію С. Васильченка: *шляхетність, інтелігентність, відданість обов'язкові, патріотизм, чесність, людяність*. «Майстерність прозаїка, – писав О. Гончар, – не потребувала зовнішніх ефектів. Він був чутливий і до музики слова, постійно вдосконалював свій літературний стиль, збагачуючи його народною образністю і пісенною ритмікою» [Гончар 1980: 82].

Важливим для загальнонародного визнання мовотворчості автора, вважав Гончар-критик, було звернення і художнє осмислення української дійсності. Новим явищем в українській романістиці називав він творчість Ю. Яновського, який «замість улюблених давніми прозаїками похмурих веж середньовічних замків із щілинами сторожких бійниць, з потайними льохами-казематами, вперше на обріях світової літератури явив ці вежі нерукотворні – блакитні бастиони степового українського неба. Вони виникли, як образ чистоти й величі визвольної боротьби народу...» [Гончар 1980: 118].

Естетика, довершеність змісту і мови твору, «ювелірна праця над словом» були для О. Гончара однаково важливими. Тому й у мовотворчості Ю. Яновського він бачив їх гармонійне поєднання: «музика окремої фрази, міць, густопис, карбованість рядка і монументальність образів книги в цілому, де могутні постаті героїв виступають так рельєфно і все художнє литво новел поєдналося між собою так гармонійно, що аж доречно в цьому випадку вжити слово «довершеність» [Гончар 1980: 118]. У кожного митця повинен бути власний неповторний стиль, за яким його

можна було б впізнати, відчуті і сучасникам, і наступним поколінням творців, читачів, поціновувачів мистецтва, пор.: «Яновському притаманна була гоголівська живописність, щедрість барв, і водночас у нього своя неповторна інтонація, свій індивідуальний стиль, де нерідко поруч живуть висока патетика і тонкий гумор, посмішка, витончена метафора художника-інтелектуала» [Гончар 1980: 125].

Багато спільного бачив О. Гончар у творчості П. Тичини і О. Довженка: «обидва припадали до невичерпного джерела, що ім'я йому поетична творчість українського народу, обидва постали в новітніх часах, як нащадки і продовжувачі могутнього духу творців народних дум, героїчного козацького епосу, як новітнє перевтілення тих мандрівних гомерів, чий імена губляться в туманах минувшини, дець на розпуттях історії. Творчість обох – то спів самого народу, його дума, екран душі» [Гончар 1980: 142]. Спільним для обох митців були *музика їхньої творчості; небуденне звучання мови; свіжа, розкішна, незвичайної краси поетика; інтелектуально-філософська напруга, бачення окремих явищ в контексті всієї народної історії.*

Естетику слова, «філігранну витонченість художньої форми», «простоту, зрозумілість і водночас філософську глибину фрази» В. Сосюри протиставлено в письменницьких роздумах «захаращеним складним словесно-модерним конструкціям, крізь які дедалі важче стає пробиватися в нашу поезію теплу отієї ширості, душевної відкритості...» [Гончар 1980: 157]. До когорти естетів слова – слова *жагучого, пісенного, свіжого, з в'язкою поетичною магмою*, належав також А. Малишко, який «зумів осягнути саму душу народної поезії, внутрішні закони її розвитку, і тому народнопісенна основа його творчості – не стилізація, не орнаментика, то його власне поетичне мислення, органічна поетова образність, що зливається з художнім розливом образності народної» [Гончар 1980: 166].

Знаковою особистістю в історії літературної мови називав О. Гончар В. Симоненка – поета, що «не якимись формальними новаціями вразив нас, не умільським мереживом слів, а тією внутрішньою красою, істинністю почуття, інтелектуальною

наповненістю, щирим юнацьким поривом» [Гончар 1980: 176]. Його твори, ще за життя митця, О. Гончар називав класичними зразками української поезії. Згодом Григій Тютюнник спроектує ці слова уже на його мовотворчість: «Серед українського письменства в двадцятому столітті не знайти художника, щасливішого за Олесья Гончара. Стати класиком у двадцять вісім років, улюбленцем мільйонів – і то не тільки на своїй Батьківщині, створити неповторну романно-новелістичну філософію своєї землі і свого народу – не багатьом це вдавалося» [Тютюнник 1993: 27].

Підсумовуючи свої роздуми про естетичні ідеали, культуру мовотворчості українських письменників, порівнюючи стильові особливості класиків і постмодерністів, Гончар-дослідник наголошує: «Наша класична література завжди стояла на варті моральної чистоти народної душі, духовного здоров'я нації. Згадаймо хоча б вибагливість, естетичний самоконтроль наших класиків: якою просто-таки мовною цнотливістю позначені твори Кобзаря, чи поеми Лесі Українки, чи сповнені художньої краси новели Коцюбинського. Їх можна було читати в сім'ї, в присутності матерів і дітей, бо класики не дозволяли собі непристойного слова, вони і в мові були справжніми інтелігентами» [Гончар 1993: 202].

Вимогливий не лише до інших, а й до себе, О. Гончар розумів відповідальність митця художнього слова перед майбутніми поколіннями, перед духовною спадщиною народу. Він писав: «У літературі нема нічого нейтрального: якщо твір не допомагає, то він неминуче завдає шкоди, хоча б уже тим, що засмічує літературу й нівечить смаки читача» [Гончар 1980: 236]. Гасло його життя: «Мислити і творити, творити і мислити – це для письменника його фах, його повсякденність»; Письменницька праця вимагає сумління, самовіддачі і «поклику серця», тому її природа: «вічно шукати слово, образ, барву, деталь, знаходити й відкидати, щоб знову крізь хащі сумнівів продиратися вперед, де тобі сяйне щось нове, свіже, найближче до твого художнього ідеалу» [Гончар 1980: 235].

М. Слабошпицький відзначає готовність О. Гончара за будь-яких обставин «оборонити все національно дороге й

справді талановите», і акцентує увагу на тому, що митець «об'єктивно поціновує всіх видатних майстрів минулого» – «найрідніших, найсуголосніших йому своїми естетичними партитурами. І голос його поряд з ними анітрохи не приглушується від такого сусідства, а звучить чисто й сильно. І, гадається, без цього голосу ми багато чого просто не почули б у тій мелодії, яка розповідає нам про світ, про час, про наші душі і собори високих почуттів, які піднімають людину до небесної одухотвореності» [Слабошпицький 1993: 100].

Міркування, оцінка мовотворчості українських письменників О. Гончара в «Письменницьких роздумах», публікаціях, виступах і сьогодні залишаються орієнтиром у з'ясуванні ролі мовної особистості в історії літературної мови.

Гончар. О. Будьмо гідними святинь / Олесь Гончар // Високоліття. Олесю Гончару – 75. – К.: Український письменник, 1993. – С. 201–203.

Гончар О. Письменницькі роздуми / Олесь Гончар. – К.: Дніпро, 1980. – 316 с.

Єрмоленко С. Я. Критерії літературної норми. / С. Я. Єрмоленко // Літературна норма і мовна практика [Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Коць Т. А. та ін]. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2013. – С. 20–30.

Слабошпицький М. І все-таки щаслива доля / Михайло Слабошпицький // Високоліття. Олесю Гончару – 75. – К.: Український письменник, 1993. – С. 98–101.

Тютюнник Григір Тяжке, але праведне щастя / Григір Тютюнник // Високоліття. Олесю Гончару – 75. – К.: Український письменник, 1993. – С. 27–34.

REFERENCES

Honchar, O. (1993). Let's be worthy of shrines. *Greative longevity (Vysokolittia). Oles Honchar 75*, 201–203 (in Ukr.)

Honchar, O. (1980). *Writing Thoughts*. Kyiv: Dnipro (in Ukr.)

Slaboshpytskyi, M. (1993). And Yet a Happy Fate. *Greative longevity (Vysokolittia). Oles Honchar 75*, 98–101 (in Ukr.)

Tiutiunnyk, Hryhir (1993). Hard, but Righteous Happiness. *Greative longevity (Vysokolittia). Oles Honchar 75*, 27–34 (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya. (2013). Criteria of the literary norm. *Literary norm and linguistic practice*. Nizhyn: Aspect-Polygraph, 20–30 (in Ukr.)
Статтю отримано 23.01.2018

Tetiana Kots

HISTORY OF LITERARY LANGUAGE “WRIGHTER’S THOUGHTS” OF OLES HONCHAR

The article focuses on Oles Honchar’s vision of ways of developing the Ukrainian literary language, attention was paid to the peculiarities of the language creations of I. Kotliarevskiy, T. Shevchenko, I. Franko, V. Stefanyk, O. Dovzhenko, Yu. Yanovskyi, V. Symonenko and others. The most important criteria for the formation of the literary language in connection with the history of Ukrainian literature are considered. The landmark of the writer both in the artistic work and in his life was the respect for folk and literary traditions, a deep sense of the word, the search for aesthetic samples of language expression, the harmonious combination of content and form, the creation of cultural-value, national-spatial, deeply intellectual, and at the same time understandable and perceptible to Society of Classical Samples of Ukrainian Writing.

For the linguistic personality of O. Honchar’s, the word is a peculiar landmark, with which, at various levels of awareness, the part of his previous (verbal and non-verbal) experience is updated. This angle varies, changing the estimated expressiveness of illumination of multiple objects, qualities, attributes, relationships, relationships, experiences, in fact the most diverse multistage, associated with the word of knowledge.

The writer demonstrates individual reflection on the history of literary language in numerous reports, literary-critical articles, and journalistic writings reflecting his personal cognitive and communicative experience, a conscious understanding of the achievements and tasks of the history of literary creation. The style of such a development is a peculiar synthesis of scientific (logical) analysis, artistic (figurative) perception and a journalistic (informative) presentation.

The reasoning, evaluation of the literary work of Ukrainian writers O. Honchar’s in “Writing Thoughts”, publications, speeches and today remain the guideline in clarifying the role of the linguistic personality in the history of the literary language.